

CONDORCET, AVAGY AZ EMBERI JOGOK „MATEMATIKAI MÓDON BIZONYÍTVA”*

Ludassy Mária

a filozófiai tudomány doktora, egyetemi tanár, ELTE Filozófiai tanszék

„Egy jó törvénynek a világ minden táján, minden ember számára egyaránt jónak kell lennie, ahogy egy helyes osztás eredménye is mindenütt egyformán érvényes” – írja Condorcet Montesquieu milieu-elméletének bírálataként (*Observations sur le vingt-neuvième livre de l'Esprit des lois*). Locke liberális krédóját, a szabadnak és racionálisnak született ember egyenlőségének elvét kérdőjelezzük meg, ha Montesquieu-höz hasonlóan elismerjük, hogy a különböző éghajlaton avagy különféle korszakokban élő emberek számára nem ugyanazok a természetjogi normák szabják meg az igazságos és az igazságtalan szubsztantív szabályait, az alkotmány alapelveit. M. „ahelyett, hogy azt kutatta volna, hogy minek kell lennie, azt vizsgálta, hogy mi van, ahelyett, hogy minden hatalmi visszaélés egyszer s mindenkorra való megszüntetésének módját kereste volna, meglegedett azzal, hogy megtalálja a módját annak, hogy miként lehet mérsékelni a hatalom visszaéléseit, egyik hibát a másikkal kiegyensúlyozni, s végül ahelyett, hogy a minden embernek mindenütt megfelelő ésszerű és igazságos törvényeket vizsgálta volna, meglegedett azzal, hogy a különböző éghajlatoknak, a különféle nemzeti sajátosságoknak megfelelő törvényhozási formákat elemezze.” (VII. 188.)¹

Condorcet emberi jogok fogalma első pillantásra a klasszikus természetjog „*quod semper ubique et omnibus*” meghatározását ismétli, s valóban ritka tudatosságúan „*katholikosz*”, azaz egyetemes ezen emberjogi koncepció. Ugyanakkor határozott állásfoglalást sugall mai vitáink kapcsán is: semmi multikulti elmismásolása a kérdésnek, az emberi méltóság, a racionalitás és a szabadság szabályai nem lehetnek kultúrafüggő kontingenciák, nemzeti sajátosságok szerint alakítható relativitások, hanem abszolút és normatív igazságok, „*preegzisztens*”, minden pozitív törvényt megelőző, örök érvényű értékek. „*Mi olyan alkotmányt akarunk, melynek elvei kizárólag az ember természetes jogain alapulnak, melyek megelőznek minden társadalmi intézményt.* Természetesnek tekintjük e jogokat, mivel az emberi természetből erednek, mivel ama pillanattól kezdve, hogy létezik egy érzékelésre és gondolkodásra képes lény, aki erkölcsi eszmékkel bír, szükségszerű következményként adódik, hogy e lényt megilletik a racionális és morális lények természetes jogai, s ezektől jogsértés nélkül senki sem foszthatja meg az embert.” (*Lettre d'un bourgeois de New-Haven*, 1787. IX. 14.)

Azok a korszakok, amelyekben megfosztották a racionális és szabad lényeket elidegeníthetetlen szabadságjogaiktól és az ésszerű (s jogszerű) politikai alkotmány garanciáitól, csupán a „*végképp eltörölendő múlt*” kategóriájába kerülhetnek, a történelmi ta-

* A Szombathelyen, 2001. nov. 30. és dec.1. között tartott, *Az emberi jogok és az európai tradíció* című konferencián elhangzott előadás szövege.

¹ Condorcet (1840) *Oeuvres complètes*, ed. Arago-O'Connor, Paris, 1840

paszta, az empirikus jogrendszerek tanulmányozása olyan jellegű, mint az orvos számára a betegségek vizsgálata: megérteni is csak azért kell, hogy kigyógyíthassuk belőlük az embereket. „Nem az emberek által alkotott pozitív jogrendszerek ismeretében kell keresnünk választásaink bázisát, hanem egyedül az értelemben. A történelmi törvények, a különböző népek különböző korokból származó százféle jogrendszerének tanulmányozása csak arra szolgál, hogy orientálja az emberi értelmet, megalapozza előrelátásait, főként abban a tekintetben, hogy a jövő törvényhozásának mit kell elkerülni.” (Essai sur la Constitution, VIII. 496.)

Nem csupán a történelmi vertikumban túlélő tradíciók, az Ész által nem igazolható előítéletek és előjogok semmisülnek meg az univerzális (történelemfeletti) Értelme ítélőszéke előtt, hanem horizontálisan is el kell tűnnie a partikuláris érdekek, a provinciális szokásjogok kavalkádjának az egyetemes emberi jogok, az egy és oszthatatlan Szabadság színrelépésével. Condorcet leendő választóinak jelentette be, hogy nem az ő partikuláris és lokális érdekeiket kívánja képviselni, hanem az emberi jogok egységes és oszthatatlan igazságát: „Mindenképpen le kell rombolni azt az előítéletet, hogy a különböző közösségek, a különféle területek eltérő vagy ellentétes érdekekkel bírnak, miként azt a veszedelmes nézetet is, hogy a küldötteknek vagy képviselőknek nem az Értelme és az Igazságosság elveinek megfelelően kell szavazniuk, hanem megbízóik partikuláris érdekei szerint!” (Essai sur la constitution et les fonctions des Assemblées provinciales, XIII. 47.) Nem is választották be a rendi gyűlésbe. Hiszen a választók a tradicionális tekintélyek szellemi fogságában élnek, amelyek lerombolása a felvilágosodás filozófusának fő feladata, még a szabadságot is csupán szokásjog alapján követelik, ami az emberjogi deklaráció szellemiségével

összeférhetetlen: „A tradíció, a szokásjog, mely megfelel a provinciák szellemének, a XIV. század szülte, s tudjuk, hogy ekkor mily jól ismerték az emberi jogok elveit és az alkotmányos berendezkedés elemeit...” De vajon ismerhették-e ezeket akár a 14. században, akár a középkori mentalitást meg nem haladó provinciákban?

Condorcet szüntelenül megsérti a különben általa igen jól ismert Hume szabályát, az *is-ought*, a *van* és a *kell* közti átmenet tilalmas voltát illetően. Csak éppen fordítva: a *kellés*, a normák világából vezeti le a *vant*, az értékekből konstruál tényeket. Sydney és Locke egyrészt felfedezte az emberi jogokat Az emberi szellem fejlődésének vázlatos történelme IX. korszakában, mely Descartes-tól a Francia Köztársaság megalakulásáig tart, olyanképp, mint Newton a szabadesést, másrészt megkonstruálta azon észszerű – az ember racionális természetének egyedül megfelelő – berendezkedést, mely az emberi jogok garanciáin alapul. „A politikai és közjogi kérdésekkel foglalkozó írók hosszas tévelygések, hiányos vagy homályos elméletek között való botorkálás után végre eljutottak odáig, hogy felismerték az ember igazi jogait, abból az egyetlen igazságból vezetvén le őket, amely szerint az ember érző és értelmes lény, aki képes következetesen gondolkodni és erkölcsi fogalmakat alkotni.” A hosszas tévelygés terrénuma Condorcet-nál a történelmi tapasztalat, a társadalmi tények világában való elvesztést jelentette, melyből csupán az emberi természet normatív felfogott racionalitása és moralitása, szabadsága és univerzalitása vezethet ki és el az egyetemes érvényességű emberi jogok szférájába. „Rájöttek, hogy az emberek politikai közösségekbe való tömörülésének egyetlen célja a természetes jogok megőrzése volt, s hogy a társadalmi élet művészete csak az emberi jogok megőrzésének a legteljesebb egyenlőségben a legsebésebb rétegekre kiterjedő biztosítása

lehet.” (192. o.²) Ám az almák azt megelőzően is lefelé estek, hogy a jelenség egy Newton fejében az általános tömegvonzás törvényének megfogalmazásához vezetett volna, míg az emberi jogok egyetemessége nem nagyon érvényesült mindaddig, amíg elidegeníthetetlen jogaink el voltak idegenítve, azaz az egész világtörténelem folyamán, beleértve a 18. századi nemzeti történetek nagy részét, kivéve a Condorcet szerinti két kiváltságos népet, az amerikai és a franciát.

Amíg eddig a pozitív törvények előtt létező örök és változatlan normativitás volt a garanciája az emberi jogok egyetemes érvényességének, addig a 18. századi demokratikus forradalmakat követően az emberi jogok pozitív jogi kodifikálása – az amerikai és a francia alkotmányba inkorporálásuk – válik fontos garanciális elemmé: „A filozófia elvei, a szabadság nagy eszméi – az ember igazi jogainak és valóságos érdekeinek az ismerete immár túl sok nemzet körében elterjedtek és túlságosan sok felvilágosult ember véleményét irányítják ahhoz, hogy tartani kellene újabb feledésbe merülésüktől. És miért is kellene ettől tartanunk, mikor azt látjuk, hogy a két legjobban elterjedt nyelv egyúttal ama két népé, amelyek a legteljesebb szabadságot élvezik, a legjobban megismerte a szabadság alapelveit, s ennélfogva semmiféle zsarnoki szövetség, semmiféle elképzelhető politikai cselszövés nem akadályozhatja meg többé, hogy e két nyelven fenn legyen védelmezni az ész és a szabadság jogait.” (234. o.)

Még nagyobb garanciát jelentene azonban, ha az emberi jogok visszavételét nem csupán valamely történelmi kontingencia – az akármennyire dicsőös angol, amerikai és francia forradalom – és az ezekhez kapcsolódó – akármennyire elterjedt – nemzeti nyelven megfogalmazott emberjogi deklarációk tennék lehetetlenné, hanem az apo-

diktikus tudományosság az egyszer kimondott/felfedezett igazság abszolút kétségbevonhatatlanságával. Itt a politikafilozófus Condorcet, a kiváló matematikus, a valószínűségszámítás egyik megalkotója segítségét veszi igénybe. Csak a *more mathematico* bizonyított igazságok vitathatatlanok, így ha kétségbevonhatatlan igazságként kívánjuk prezentálni az emberi jogok deklarációját, akkor a matematikait megközelítő bizonyosságát kell megalapoznunk. A tartalmi érvényességet, a morális igazság egyetemes elveit már a felvilágosodás filozófusai bebizonyították: „A különböző nemzetek filozófusai, akik elmékedéseikben országra, fajra vagy vallási hovatartozásra való tekintet nélkül foglalkoztak az egész emberiség érdekeivel, spekulatív véleményeik különbözősége ellenére is erősen összetartó csatasort alkottak minden tévedés, a tirannizmus minden formája ellen. Az általános ember szeretet eszméje hevítette őket, küzdöttek az igazságtalanság ellen akkor is, ha saját hazájukat nem is érintette, sőt harcoltak ellene akkor is, amikor éppen az ő hazájuk bizonyult benne bűnösnek más népekkel szemben...” (206. o.)

Ám az általános emberszeretet nyelveze-
te túl sokat bíz a véletlenre: a nemzetközi jog gumiparagrafusaira, a nemzeti alkotmányok részeként elfogadott emberjogi preambulumokra, az egyes ember morális intuícijára. A kétségbevonhatatlanság kimondásához másfajta modalitás szükséges: a szűkszerű igazságok formalizált nyelvén megfogalmazott, az alkalmazott szimbólumok definíciójából és az érvényes dedukciós szabályokból a priori, minden tapasztalattól függetlenül, sőt, az összes esetleges tapasztalat ellenére kikövetkeztethető igazság fogalmának feltételezése. Azaz a matematika nyelvének és módszerének kiterjesztésére a „morális tudományok” területére, ahogy azt Spinozától Hume-ig oly sok – igencsak különböző filozófiai és politikai alapállású – gon-

² Condorcet (1986) Az emberi szellem fejlődésének történeti vázlata, Gondolat (Pödör László fordítása)

dolkodó megálmodta. De senki sem álmodta oly következetesen végig a *more mathematico* bizonyosságú politikai morál ideálját, mint Condorcet. Az *emberi szellem fejlődésének vázlatos története* tudománytörténeti fókuszú történelemfilozófia, s a tudományok matematizálásának története, az előbb csak a természettudományok, majd – részben Condorcet közgazdasági és szociológiai munkái révén – a társadalomtudományok területén is egyre elterjedtebb kvantifikációs módszerek és a nemzeti nyelvektől független matematikai-logikai szimbólumok használata. „Miközben bemutatjuk az algebra nyelvének, az egyetlen létező, valóban egzakt, valóban analitikus nyelvnek a kialakulását és elveit, az algebra technikai eljárás módjainak a természetét, és összehasonlítjuk őket az emberi értelem természetes műveivel, be fogjuk bizonyítani, hogy jóllehet ez a módszer önmagában csupán a mennyiségek tudományának speciális eszköze, mégis megragadhatók benne egy minden fogalomkapcsolatra alkalmazható egyetemes eszköz elvei.” (214. o.)

A görögség a geometriai axiómák, az arabok az algebrai szimbólumok, a skolasztika a logikai analízis kidolgozásával készítette elő az újkor meghatározó fordulát, a fizikai tudományok Galileivel kezdődő matematikai formalizálását, mely a 18. században Priestley és Lavoisier munkásságának hála, immár a kémiai tudományok terén is diadalmaskodott. Condorcet szerint az sem véletlen, hogy az angol demokrata disszenter vegyész francia kollégájához hasonlóan nemcsak a konzervatív Akadémia ellenszenvét vívta ki az oxigénelmélet felfedezésével, hanem a népi előítéleteket is: Priestleyt, aki Burke ellenében az emberjogi deklarációk védelmezője volt Angliában, laboratóriuma felgyújtásával kiűzte az országból a *No popery!* jelszavát üvöltő csöcselék: t. i. csakis a puszkaporos összeesküvés megismétlésére készülhet valaki, aki vallásilag nonkonfor-

mista, és az akadémiai tudományosság sem fogadja be. Lavoisier sorsa jól ismert: adóbérlőként a vérpadon végezte, holott a salétrom felhasználásával a puskaporgyártásban nagy szolgálatot tett a forradalomnak. Condorcet maga a valószínűségszámítás statisztikai alkalmazásával, a betegség- és nyugdíjbiztosítások kockázatára vonatkozó számításaival folytatta a fiziokratáknak a közgazdaság matematizálására irányuló törekvéseit. Sőt, Robespierre legnagyobb bosszúságára még a szavazatok megoszlásának előrejelzésére is bevetette a valószínűségszámítási technikákat (*Essai sur l'application de l'analyse des probabilités des decisions rendus à la pluralité des voix*).

Amíg Marat azzal vádolta Lavoisier-t, hogy a kémiát, a „*sans-culotte-ok manuális metafizikáját*” matematikai szimbólumok alkalmazásával „*arisztokratikus hókuszpókusok*” elit-elméletévé változtatta, addig Condorcet épp a matematizálásban látja a tudományok népszerűsítésének, s ezzel a tudományos ismeretanyag demokratizálásának zálogát: „*Van egy másfajta, nem kevésbé fontos fejlődése is a matematikai tudományoknak, mégpedig az egyelőre igen homályos és bizonytalan tudományos nyelvek tökéletesítése. Nos, a tudományok épp matematikai nyelvük tökéletesedésének köszönhetően válnak majd igazán népszerűvé és elterjedtté...*” (258.o.) Az elterjedés nemzetközi léptékét is a matematikai-logikai szimbólumrendszer nemzeti nyelvekhez nem kötődő, azokon túllépő univerzalitása garantálja: egy találmány többé nem lehet államtitok, ha a tudósok összeurópai (vagy világ-) szervezetei azonnal értesülnek a felfedezésről, és szupranacionális képleteik segítségével az egész emberiség kincsévé teszik azt: „*Végül a hibátlan elméletre támaszkodó hasznos ipari tevékenységek vagy a politikai filozófia igazságaira építő helyes jogszabályozás fejlődése nyomán keletkező jólét nem teszi-e hajlamosabbá az embereket az*

emberségesebb viselkedésre, a jótékonykodásra és az igazságosságra?” (260. o.)

Az emberséges viselkedés elterjedését azonban nem lehet az egyéni hajlamokra bízni: általános és szükségszerű igazságok folyományaként kell tételezni. Ha az emberi természet racionalitása univerzális, lényegi jellemzőit tekintve homogén a világ minden részén, akkor az emberi természetből származó morális, illetőleg az emberi viszonyokat elrendező jogi törvények egyöntetűségének is szilárd ontológiai bázisa vagy. A lokális eltérések lényegében a nemzeti nyelvek különfélesége miatt előforduló fordítási hibák következményei. Tehát a történelmi kontingenciáktól, a szép, színes, de zavaró *couleur locale*-tól meg kell fosztani a nyelvet, hogy a nemzetek fölött igazságok, az általános emberi igazságosság kifejezésére – ezek vitathatatlan voltának prezentálására – alkalmassá tegyük. „*Egyetemes nyelvnek olyan nyelvet nevezünk, amely jelekkel fejez ki valóságos tárgyakat, valamint olyan egyszerű és pontosan meghatározott fogalmak együttése, melyek minden ember értelmében azonosak vagy azonos módon alakulhatnak ki, és végül e fogalmak általános kapcsolatait, az egyes tudományágakra jellemző logikai műveleteket, továbbá technikai eljárásokat.*” (265. o.) E nyelv elsajátításának nem lehetnek komoly nehézségei, mivel az ember csupán önnön természetének inherens racionalitását hozza explicit alakra benne, *ex definitione* adódó szükség-szerű igazságait az *A est A* evidenciájával bizonyítván, talán a bevezető idézetekből még emlékeznek rá: az ember racionális és morális lényként való meghatározásából vezethet le az emberi jogok elidegeníthetetlen-ségét. Gondoljuk csak meg, hogy a Condorcet-nál jóval kevésbé dogmatikus racionalista amerikai alapító atyák is „*self evident truth*”, önevidens igazságként deklarálták az ember szabadnak és egyenlő erkölcsi méltósággal született mivoltát... „Az embe-

rek az egyetemes nyelvet a tudománnyal együtt tanulnák meg, úgy, ahogy az az algebra nyelvvel történik, a jelet a tárggyal, a fogalmat a jelzett művelettel egyidőben ismernék meg.” (266. o.) Az, hogy a morális és a politikai tudományok terén még nem vált kizárólagossá a matematikai bizonyosságú axiómák és logikai szigorúságú következtetési szabályok használata, csupán annak a folyománya, hogy vannak még „*politikai sarlatánok*”, akik az ókori Egyiptom és India „*papkirályainak uralmát*” szeretnék feltámasztani (célzás Robespierre-nek a Legfőbb Lény létét kötelező Konvent-dekrétumként kinyilatkoztató törvényjavaslatára). Ám ahogy Bellarmino bíboros sem tudta megállítani a Föld forgását, aképpen az emberi jogokat deklarálásuk után visszavonni vágyó diktátorok machinációit is megsemmisíti a tudományok szükségszerű fejlődése, amely az emberi nem konszenzuskényszerét kiterjeszti a társadalomtudományokra is, s ennek elkerülhetetlen fejleményeként a jogalkotás és a politikai berendezkedés egyöntetű normáinak felismeréséhez vezet. A matematika nyelvének „*a társadalomtudományokra való kiterjesztésének valódi akadályát az a kissé megalázó tény jelenti, hogy kénytelenek vagyunk beismerni, milyen kevés az olyan pontos és világos eszménk, jól meghatározott fogalmunk, melyben mindenki megegyezik.*” (uo)

Condorcet az emberi jogok matematikai bizonyítottságú téziseiként csaknem csupán olyan elvet vonultatott fel, melyet csaknem mindenki kétségbe vont. Amerikában a feketék, Franciaországban a zsidók emancipációját követelte; s amivel a legnagyobb felzúdulást váltotta ki: a nők politikai jogaiért szállt síkra, mivel morális és intellektuális lénynek tekintette őket, akiket nem lehet megfosztani a racionális erkölcsi lényeket egyetemesen megillető jogoktól. Condorcet-nak igaza van: az emberi jogok vagy egyetemes érvényűek, vagy nem emberi

jogok. Egy afgán asszony emberi méltósága éppúgy nem lehet a multikulturalitás oltárán feláldozandó kontingencia, mint egy skandináv ország miniszterasszonyának politikai egyenjogúsága.

Ám ha valóban matematikailag bizonyíthatóak a morális és politika igazságok, akkor

nem kell-e a végén jogosnak tekintenünk *Auguste Comte* szabadelvűnek a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető kérdését, miszerint „*ha a fizikában és a kémiában senki sem követeli a véleményszabadságot, miért kellene megengednünk azt a morál vagy a politika területén?*”

